

Jmenuji se Rudolf Harvan, jsem z Telgártu, okres Brezno. To je na středním Slovensku, v horním Pohroní, kolem tam jsou same hory a lesy. Předtím se to jmenovalo Švermovo. Narodil jsem se v roce 1938, těsně před válkou. Bydleli jsme v romské osadě. Tehdy tam nebylo moc Romů, jen asi patnáct domků, takových kolib ze dřeva. Doma nás bylo nás opravdu hodně. Měl jsem sedm bratrů a jednu sestru. Práce tehdy nebyla, tak maminka chodila do vesnice ke gádžům. Tatínek občas práci sehnal, jindy zase ne. Většinou pracoval u statkářů na poli. Dělal vše, co bylo potřeba, pomáhal se senem, s bramborami... Takovéhle práce dělal, abychom měli co jíst. Maminka chodívala po žebrotě. Někdy přinesla chleba nebo nějaké jídlo v kastrolku či v uzlíku. No, a z toho jsme jedli všichni. Byl to těžký život. Neměli jsme domy, ale chatrče zbité z prken nebo jen ze dřeva o jedné místnosti. Bylo nás tam v té jedné místnosti i deset, spali jsme na zemi. Na zem jsme si dali seno nebo slámu a na tom jsme spali. Nebylo co jíst, ani jsme neměli, co si vzít na sebe. My děti jsme měly košilky nebo nějaké oblečení, které nám lidé darovali. Bosí jsme chodili v zimě i v létě. Do školy jsme nechodili, protože v zimě to nešlo - neměli jsme co na sebe. Romové bydleli nedaleko za domy Neromů, ale vztahy jsme měly dobré.

Já si osobně nepamatuji, jak začala válka, ale znám to z vyprávění. Tatínek a bratři nám vyprávěli, že z výboru přišel papír, že muži starší osmnácti let musí jet do Brezna a hlásit se jako vojáci. Po jeho obdržení tatínek a další muži odjeli do Brezna, dostali výstroj a šli bojovat. Nevím, jak to tenkrát bylo, prý byl někdo z nich v lesích u partyzánů a někdo bojoval během Slovenského povstání jako voják. Moc si toho nepamatuji, byl jsem malý. Oba moji bratři byli od začátku u partyzánů. Byl tam nějaký podplukovník nebo plukovník, který je vzal k partyzánům. Bylo mezi nimi více Romů, ne jenom oni. Ale tatínek byl během povstání voják. Říkal, že byl v Bystrici, a tam asi bojoval. Tatínek nám vypravoval, že když odtud odešel do Bánské Bystrice, že chodil se samopalem po městě, že tam hlídali město. Díky Bohu se ani bratrům ani otci nic nestalo.

Pamatuji si, co se stalo na konci války. Němci už byli v Brezně nebo někde poblíž a gádžové od nás o nich už věděli. Tak na nás volali: „Cigáně, potě skoro preč, bo už Němci sú tu.“ V té době jsme zůstaly doma jenom děti, matky a naše babičky, protože muži, otcové a starší bratři byli odvedeni do Brezna. Sedláci také utíkali pryč před Němci, a s sebou si vzali krávy. Všichni společně jsme utekli na Redovský vrch. Bylo to takových patnáct kilometrů, přes les, a ten byl hrozně hustý. Bylo to myslím někdy v říjnu, už bylo chladněji, nebylo už takové teplo. Gádžové nám půjčili sekeru a my starší děti jsme osekaly ze stromů chvojí a na tom jsme spali a taky jsme se tím přikrývali. Tak takhle jsme tam žili. Byli jsme tam myslím víc jak tři měsíce. Bylo dobré, že tam někteří sedláci měli i krávy, a občas nám někdo z nich dal trochu mléka. Byly tam někde kupky sena, ve kterých se někteří gádžové schovávali, ale my Romové jsme byli většinou venku. Velký ohně jsme dělat nemohli, protože jsme se báli, tak jsme si dělali malinké ohníčky, a jedli to, co člověk chytil v lese, třeba zajíce nebo co já vím. Jednou chytli gádžové, asi tak čtrnácti, patnáctiletí kluci, divoké prase a zabili ho. Ale každému dali. Ať to byl gádžo nebo Rom, každému z toho masa dali. Ještě rostly i houby, tak ty se taky vařily. Celou vesnici nám vypálili. Viděli jsme z dálky z toho kopce, jak hoří celá vesnice. My děti jsme společně s dětmi sedláků vylezly na stromy a pozorovaly, jak to všechno hoří. To bylo hrozné. Celou vesnici nám vypálili. Nám Romům některé domky, chatrče, zůstaly, ale ne všechny.

Vím, že v lesích bylo hodně partyzánů. U nás jsou všude kolem dokola jen samé lesy. A v těchhle lesích byli taky partyzáni. Mnoho jich ale nepřežilo, postříleli je. Tam, kde jsme byli my, na Redovském vrchu, nebyl ani jeden partyzán. Rusové se do Telgártu vůbec nemohli probojovat, protože tam jsou tři tunely a jeden z nich je jako osmička. A do té osmičky se s těmi všemi tanky a děly nemohli vůbec probojovat. Ani partyzáni, ani Rusové. Nevím, jak to bylo přesně, ale prý tam zahynulo hodně Němců. Převáželi na autech kanony, tanky a všechnu tu výzbroj. A pak už byl klid. Z těch lesů jsme se po dvou nebo třech měsících vrátili zpátky do vesnice. A viděli jsme kolik zvířat se válelo zabitých v potoce – husy, slepice i krávy a prasata. To měli Romové radost, že bude co jíst. Všichni byli vyhladovělí a tak tahali zvířata z vody a jedli je. Naše chatrč neshořela. Zůstaly ještě asi dvě nebo tři další. Ostatní ale shořely, Němci celou vesnici vypálili. Mezi sedláky byli i gardisti, ale bylo jich docela málo. Co si pamatuju, tak to byli asi tři lidi. Ti ale na konci války utekli pryč, odešli spolu s Němci. Většina Neromů v Telgártu ale byli opravdu dobří lidé. Pomáhali nám za války i po válce. Když skončila válka, nebylo žádné jídlo, ani se nemohlo nic zasadit na polích, všude byly granáty a různé zbraně, bylo to moc nebezpečné. Byli jsme kost a kůže.

Práce po válce nebyla, to až tak za tři, čtyři roky se začala opravovat vesnice. Cesty nebyly, museli tehdy opravit i cesty. Jenže ty první tři, čtyři roky nebyla vůbec žádná příležitost k práci, to se jen žebralo. Maminka chodila ke gádžům po žebrotě. Nevím, jestli znáte, jak se dělaly dřív pro gádže ty šňůrky? Maminka si takhle k posteli přibila hřebík, prkýnko a vyráběla šňůrky. Celé noci to dělala a hned ráno už šla do vesnice a prodávala to. Dostávala za to kousek slaniny nebo chleba. Později jezdili všichni za prací do Brezna, do Bánské Bystrice, jezdilo se vlakem. Už bylo lépe.

Můj otec hrál na housle. Hrál jak první housle, tak i na basu. Po válce koupil housle a museli jsme hrát. Museli jsme cvičit i desetkrát denně. Ti bratři, kteří už uměli hrát, tak nás museli učit. Tatínek byl moc přísný a chtěl po nás, abychom hráli co nejlépe. Jeden bratr hrál taky první housle, ale ten uměl hrát výborně. Bratr, který už zemřel, hrál kontra a ještě jsme měli bratra bubeníka. Když mi bylo čtrnáct, patnáct let, chodili jsme hrát. Já jsem hrál na cimbál. Chodili jsme celá kapela, bylo nás dohromady sedm. Byla to dřina! Ale řeknu vám, můžu tatínkovi do nebe děkovat, budiž mu země lehká, že nás to naučil. V tu dobu byly u nás čtyři kapely, které chodily hrát. Chodilo se po celé vesnici. Nebo až do Šumiacu jsme chodili, to bylo sedm kilometrů. Tak se tenkrát žilo.

Teď vám povím, jak se kdysi slavily u Romů Vánoce. Když jsem byl malý, tak na Vánoce nebylo nic, měli jsme prázdný stůl. Bylo na něm jen to, co maminka vyžebřala. To bylo všechno. Černý chléb nebo já nevím co. Mléko bývalo vždycky, protože ženské chodily k hospodyním pro mléko. A vařily pepu. Víte, co je to pepa? Nevíte! To se do hrnce daly brambory, přidala se k tomu mouka a tomu jsme říkali pepa. Maminka to dala do mísy, protože tehdy jsme neměli talíře jako dnes. Mám dnes doma takových dvacet talířů, ale dříve nebyly. Takže to dala do mísy, nalila tam mléko, a to se jedlo. Tak to byly Vánoce. Ale Romové slavili Vánoce tak, že hráli. Vrátili se z vesnice a pak hráli doma i dva dny, to bylo normální. Už od Mikuláše a celé Vánoce se pila pálenka. Pálili jsme ji z chlebového kvasu. Chodilo se vinšovat gádžům, přáli jsme jim dobré zdraví a modlili jsme se k Bohorodičce. Pamatuji si to jako dnes. Chodívaly jsme jak my děti, tak i ženské po celé vesnici. Někdy jsme dostali černý chléb – maminka to střídala do takového kusu látky, který pak zavázala a dala si ho na záda, a do toho nám gádžové dávali chleba

nebo makový či povidlový koláč. Gádžům se přálo zdraví a dlouhá léta, ať jim vzkvétá hospodářství, ať neuhynou zvířata. Romové takto vinšovali už odedávna, takže věděli, co mají gádžům přát. Elektřina tehdy nebyla. Svítilo se tak, že se vzala brambora, udělala se do ní díra, pak se omotalo dřívko nebo sirka hadrem, to se dalo do brambory a zalilo sádlem. A pak se to zapálilo. Ani jsme nevěděli, co to je elektřina. To až pár let po válce, když se začaly zase stavět domy, tak začali rozvádět i elektřinu. Ale jen těm, co měli zděné domy. Do chatrčí se elektřina nezaváděla ze strachu, že by mohly shořet, protože byly ze dřeva. Takhle jsem žili, bez elektřiny, bez všeho. Později ale můj otec postavil velký dům, podařilo se mu vydělat peníze, jak chodili hrát a do práce. Později měli všichni Romové postavené domy a v nich už i elektřinu.

Když mi bylo mi devatenáct, šel jsem na vojnu. Bylo to v padesátém šestém roce. To už jsem byl ženatý s první manželkou. Měli jsme spolu tři děti. Narukoval jsem do Olomouce. Byl jsem tam dva roky. Když jsem přijel z vojny na dovolenou, zapálil jsem si u kamaráda cigaretu. Když to viděl můj tatínek, ať mu dá Pán Bůh lehkou zem, vrazil mi facku. Dal mi takovou ránu, až se mi z nosu spustila krev. Nemohl vidět, že kouřím. Zbývaly mi tři měsíce do konce vojny, tak jsem podepsal smlouvu, že nastoupím na šachtu. Tehdy mi řekli, že když to podepíšu, budu moc jít z vojny dřív. Upsal jsem se tenkrát na jeden rok. Nastoupil jsem do dolu přímo v Ostravě, v OKD. Pracoval jsem na stěně, která měla šedesát centimetrů. Při ražení jsme se tam celá parta plazili po zádech nebo po břiše. Razili jsme dvacet pět, třicet až čtyřicet metrů. Uhlí potom nabíral stroj a co zbylo jsme museli nabírat lopatou na pás. Tam se mi stalo, že došlo k nehodě na šachtě a zavalilo nás to. Ne jenom mě, bylo nás víc. Naštěstí nás odtamtud dostali. Byl jsem pak více jak pět měsíců v nemocnici. Byl jsem celý zasádrovaný, měl jsem polámaná žebra a nohy.

Pak jsem se vrátil domů na Slovensko a začal jsem dělat zedníka. To jsem pak dělal řadu let. Dělal jsem koupelny, záchody a podobné věci, co se naskytly. Vydělal jsem si. Pracoval jsem, ale taky jsem byl muzikant. Hrál jsem v kapele a zase jsem se přestěhoval i s rodinou do Česka. Bydleli jsme nejprve v Brně. Kdysi jsme hrávali i tady v Praze v Kolibě. Chodili tam hrát i Bagárovci, nevím, jestli je znáte. To jsou také dobří muzikanti. Taky tam hrával pan Fečo z Prahy, s ním jsem také hrával. Ale hrát jsem chodil jen občas, protože jsem měl pořád hodně práce. Zedničinou jsem si slušně vydělával. Moje žena pracovala v obchodě u pokladny, byla vyučená prodavačka. Měli jsme pěkný život, ale člověk byl mladý.

Není nad to, když má člověk dobrou ženu. A ona opravdu byla skvělá, čistotná jak sklo, opravdu úžasnou ženu jsem měl. Byla asi o deset let mladší než já. Nedovolila mi třeba ani vyndat talíř nebo lžíci. Hned se zlobila. To musela všechno ona sama. Přestože pracovala stejně tak jako já, když přišla domů, byla vzhůru třeba do deseti hodin, dokud si doma všechno neuklidila. Až pak šla spát. A ráno to samé. Vstala o hodinu dřív, uklidila, co bylo třeba, a až pak šla do práce. Byla úžasná. Jenže zemřela mladá. Po její smrti jsem se odstěhoval do Prahy. A tady jsem pak už zůstal.

Rozhovor nahrála Markéta Hajská 20. 12. 2017 v Praze. Délka původní nahrávky: 1 hod 25 min.

Pan Harvan nedlouho po natočení rozhovoru zemřel.